

Mércz András
Andreas Masius és Mardini Mózes szír levelezése

Tézisfüzet

Prof. Fodor György (témavezető)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola (Vezetője: Prof. Surányi Balázs)
Klasszika-filológia műhely (Vezetője: Prof. Maróth Miklós)

Budapest, 2022

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása, kutatási előzmények

A disszertációnak két fontos célkitűzése van. Egyrészt egy flamand orientalista, Andreas Masius (1514-1573) és egy szír ortodox szerzetes, Mardini Mózes (meghalt 1592 után) egyedülálló szír nyelvű levelezésének kiadása, amellyel egy új, eddig csak kéziratos formában hozzáférhető forrás válik könnyen elérhetővé a különböző tudományterületeken dolgozó kutatók számára. Másrészt pedig a levelekben felmerülő témák forrásértékének meghatározása a történeti és kultúrtörténeti kutatások szempontjából.

A levelek a kora újkor legfontosabb forrásai, ezért nem meglepő, hogy az e témával foglalkozó szövegkiadásokkal és tanulmányokkal egy egész könyvtárt meg lehetne tölteni. A tudományos levelezések publikálása annyira előrehaladott állapotban van, hogy felmerült egy hatalmas adatbázis létrehozásának a gondolata, amely tartalmazná a teljes, egy-kétmillió tételt számláló kora újkori levélállományt. Az első lépések már meg is történtek e grandiózus terv megvalósítására.¹ Mózes és Masius levelezése több okból is különleges. Egyrészt az eddigi kutatások szinte kizárólag latin betűkkel írt levelezéseket vizsgáltak, a jelentős számú héber, arab, török, perzsa, szír, etióp vagy örmény nyelven írt feljegyzéseket mindaddig elhanyagolták. Masius és Mózes levelezése egy páratlan szír nyelvű korpusz, amely a nyelvtanulás folyamatába is egyedülálló betekintést nyújt. Másrészt a korábbi tanulmányok nagy része a 17., 18. és 19. századi levelezésekkel foglalkozott; a 16. századi orientalista levelezés részben feltáratlan terület.

Mózes és Masius szír levelei iránt keletkezésük óta többé-kevésbé folyamatos tudományos érdeklődés mutatkozott. Az első, levelezéssel kapcsolatos tudományos értekezés már a 17. században megszületett, az utóbbi évtizedekben pedig a téma különösen is nagy népszerűségnek örvendett. Ezidáig négy kutató tett kísérletet a levélgyűjtemény kiadására. A sokoldalú német orientalista, Andreas Müller (1630-1694) 1673-ban két levelet kiadott latin fordításukkal együtt.² A 18. század elején egy másik német tudós, Gottlieb Siegfried Bayer (1694-1738) lemásolta a Berlinben őrzött leveleket egy későbbi kiadás szándékával, de a munka nem jelent meg.³ 1990-ben egy holland teológus és hebraista, Jan Wim Wesselius (1954-) egy

¹ Howard Hotson és Thomas Wallnig. *Reassembling the Republic of Letters in the Digital Age. Standards, Systems, Scholarship.* (s.l.: Göttingen University Press, 2019).

² Andreas Müller, *SYMBOLÆ SYRIACÆ I. Epistolæ duæ Syriacæ amoebææ. Una Mosis Mardeni, Sacerdotis Syri; Altera Andreae Masii, JCi & Consil. olim Cliviaci. Cum Versione & Notis* (Berlin: Ex Officina Rungiana, 1673).

³ Glasgow, University Library, Ms. Hunter 31.

tanulmányában beharangozta a teljes szövegtörzs kiadását, de végül az ő kötete sem látott napvilágot.⁴ Fontos eredménye volt azonban két további levél felfedezése, amellyel nyolcra tízre emelkedett a ránk maradt levelek száma. Végül 2017-ben Pier Giorgio Borbone Mardini Mózes munkásságáról írt cikkében egy hosszabb részletet közölt az egyik kiadatlan levélből, és bejelentette a teljes gyűjtemény kiadásának szándékát.⁵

II. Anyaggyűjtés és kutatásmódszertan

A levelezésből tíz levél maradt ránk. Ezek közül nyolcat Mózes küldött Masiusnak, egyet pedig Masius Mózesnek. A tizedik levelet Mózes Jean de Renialme-nak (1512-b. 1570) és Guillaume Postelnek (1510-1581), Andreas Masiusszal közös barátainak írta. Valamennyi levél autográf, hat levél pedig fennmaradt másolatban is. Nyolc autográf levelet a berlini Staatsbibliothekban, két további autográf levelet pedig Leidenben, az egyetemi könyvtárban őriznek. Bayer hat berlini levélről készült másolata ma a glasgow-i egyetemi könyvtárban található. A dokumentumokról korábban csak nagyon röviden írtak, ezért a dolgozatban részletesen leírás készült róluk.

A korpuszt különböző módszerekkel vizsgáltam. A belső és külső forrásokon alapuló filológiai elemzés kimutatta, hogy a levelezés legalább 21 levélből állt, és nem 16-ból, ahogy korábban gondolták. A kéziratok provenienciájának alapos vizsgálata után azonosítottam néhány olyan levéltárat, ahol a hiányzó levelek rejtőzhetnek. Ezek közül az öt legnagyobb találati eséllyel kecsegtető levéltárban próbáltam a lappangó levelek nyomára akadni, de nem került elő új levél. A berlini és a glasgow-i kézirat összehasonlító elemzése azt mutatta, hogy a másodpéldányok az eredeti levelek gyenge másolatai, az autográf levelekben elmosódott részeket pedig ezek sem tartalmazzák, ezért nem kerültek bele a szövegkiadásba. A kodikológiai elemzés kimutatta, hogy a vízjelek alátámasztják Mózes egyik meghökkentő megjegyzését, nevezetesen, hogy leveleit I. Ferdinánd király (1526-1564) kancelláriájából küldte, amelynek valódiságát párhuzamos forrás hiányában még nem sikerült igazolni.

⁴ Jan Willem Wesseliuss, 'The Syriac Correspondence of Andreas Masius: A Preliminary Report', in *V Symposium Syriacum, 1988: Katholieke Universiteit, Leuven, 29-31 Août 1988*, szerk. René Lavenant, *Orientalia Christiana Analecta* 236 (Roma: Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, 1990), 21–29.

⁵ Pier Giorgio Borbone, 'From Tur 'Abdin to Rome. The Syro-Orthodox Presence in Sixteenth-Century Rome', in *Syriac in Its Multi-Cultural Context: First International Syriac Studies Symposium, Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages, 20-22 April 2012, Mardin*, szerk. Herman G.B. Teule et al., *Eastern Christian Studies* 23 (Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2017), 277–287; Pier Giorgio Borbone, "'Monsignore Vescovo Di Soria", Also Known as Moses of Mardin, Scribe and Book Collector', *Hristianskij Vostok* 8, no. 19 (2017): 79–114.

III. A dolgozat szerkezete és főbb tézisei

A dolgozat négy nagy egységből áll. Az első fejezet a kutatástörténeti előzményeket tekinti át: részletesen bemutatja a levelezés öt legfontosabb szereplőjével kapcsolatos szakirodalmat, majd pedig a levelekkel foglalkozó négy legjelentősebb orientalista munkásságát ismerteti. Egy áttekintő táblázat is megjeleníti a tudomány jelenlegi állását a levelezés kiadása és fordítása terén. A második rész a szövegkorpusz bemutatását tartalmazza. Újraértékeli a levelek eredeti számát, részletesen leírja a leveleket tartalmazó berlini, leideni és glasgow-i kéziratokat, majd számbaveszi, honnan kerülhetnek elő esetlegesen az elveszett levelek. A két utolsó fejezet a levelezés tartalmát vizsgálja. Történeti megközelítéssel életrajzi és nyomdatörténeti felfedezéseket közöl, valamint jelentős kéziratok provenienciájával kapcsolatban tesz új megállapításokat. Végül pedig a levelezésben megmaradt anafortöredékek liturgiátörténeti jelentőségét taglalja. A szír szövegek kiadása és angol fordítása a függelékben kapott helyet.

A disszertáció tizenegy fontosabb tézise közül kettő a korpuszra vonatkozik, kilenc pedig a levelek tartalmával kapcsolatos. Utóbbiak közül hét a történeti kutatás területéhez tartozik, kettő pedig a liturgiához kapcsolódik.

A legutóbbi kutatások alapján a levelezés eredetileg 16 levélből állt. A belső és külső forrásokon alapuló filológiai elemzés bebizonyította, hogy valójában legalább 21 levél született. Mivel az autográf levelek is ránk maradtak, a másolatok korábban kevés figyelmet kaptak. A kritikai kiadáshoz szükséges volt ezeket is alaposan megvizsgálni, hogy kiderüljön, tartalmazznak-e olyan értékes információkat, amelyek az autográf levelekből a vízfoltok miatt elvesztek. A berlini és a glasgow-i kézirat összehasonlító elemzése azt mutatta, hogy a másolatok nem bővítik érdemben az ismereteinket, ezért a szövegkiadásban figyelmen kívül hagytam ezeket.

A levelezés tartalmát elsősorban mint történeti forrást vizsgáltam, és hét kérdést jártam körbe. Ezek közül kettő életrajzi kérdésekre vonatkozik, három a szír nyomtatás korai történetével kapcsolatos, két felfedezés pedig értékes szír kéziratok provenienciájához köthető.

Ami az életrajzi kérdéseket illeti, Widmanstetterről és Masiusról a kutatás úgy tartja, hogy jó barátok voltak és együttműködtek a szír nyelv tanulmányozásában. Masius írásaiban ugyanakkor van néhány olyan rész, ahol Widmanstetter eredményeiről lekicsinyló hangnemben fejt ki véleményét, amely kétségbe vonja a fenti megállapítást. A levélben talált új információk

alapján a disszertáció bemutatja kapcsolatuk megromlását és számos más forrás bevonásával amellet érvel, hogy együttműködésük szakmai rivalizálás miatt ért véget. Widmanstetter gyakorlatilag elorozta Mózes Masiustól.

Mózes vallási hovatartozása a második vitatott biográfiai kérdés, amely még nem teljesen tisztázott. Eredetileg szír ortodox volt, de számos jel utal arra, hogy katolikus hitre tért. A legkonkrétabb bizonyíték erre vonatkozóan az a katolikus hitvallás, amelyet 1552-ben, második római tartózkodása során a pápa és a bíborosok előtt tett. Ezzel a dokumentummal kapcsolatban azonban sok a bizonytalanság. A doktori dolgozat bemutatja, hogy katolikus hitvallása külső megfelelési kényszerből és nem belső meggyőződésből fakadt.

Három tézis a szír nyelvű könyvnyomtatás korai történetével kapcsolatos. Korábbi tanulmányok különböző személyeket neveztek meg a szír nyomtatás kezdeményezőjeként. A leginkább elfogadott vélemény szerint Ignatius 'Abdullah szír ortodox pátriárkában fogant meg először a szír nyomtatás gondolata, és ő volt az, aki Mózeset Európába küldte a projekt megszervezésére. A dolgozat amellet érvel, hogy az ötlet nem a szír ortodox pátriárkától, hanem Mózesától és Marcello Cervini bíborostól származott.

A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján biztos, hogy Rómában 1552-ben már történtek előkészületek egy szír nyomda felállítására, de nem világos, hogy a munka milyen stádiumban volt, amikor Mózes elhagyta a várost. A levelekből nyert friss bizonyítékok arra utalnak, hogy az Örök Városban csak a patricák készültek el, és azokat vitte magával Mózes Bécsbe, ahol ezek alapján állították elő a matricákat és öntötték ki a betűket.

Végül pedig a dolgozat a bécsi nyomda nagyobb *serto* betűtípusainak hátterét vizsgálja. Bécsben három betűkészlet készült: egy *estrangelo* és két *serto*. Ezek közül egy-egy betűtípus készítése teljesen indokolt volt egy ilyen nagy presztízű kiadáshoz. Nem világos azonban, hogy miért volt szükség a nagyobb *serto* karakterekre, amelyeket ráadásul alig használtak az *editio princeps* kiadásához. Figyelembe véve azt is, hogy a betűkészítés hatalmas összegbe került, feleslegesnek tűnik a készítése. A levelek alapján bebizonyosodott, hogy Mózes ezt magának, saját költségen készítette és magával akarta vinni, de Widmanstetter megakadályozta ebben.

A provenienciakutatás területén két eredmény fontos keleti kéziratok Európába vezető útját rekonstruálja. A heidelbergi *Bibliotheca Palatina* a német reneszánsz legjelentősebb könyvtára volt, mintegy 5000 nyomtatott könyvvel és 3524 kézirattal. A kutatások jelenlegi állása szerint a Vatikáni Könyvtár 15 keleti kézirata, amelyek egykor az illusztris Palatina gyűjteményéhez tartoztak, mind Guillaume Postel kéziratok voltak. A disszertáció bebizonyította, hogy ezek közül kettő (Vat. Sir. 16 és Vat. Sir. 193) Mózes kézirata volt, és

amellett érvel, hogy egy harmadik (Vat. Sir. 5) szintén Mózes által Európába hozott kézirat lehet.

A disszertáció bemutatja, hogy melyik kézirat szolgált forrásként a szír Újszövetség 1555-ös első kiadásához Bécsben. A kutatás jelenlegi állása szerint az Osztrák Nemzeti Könyvtár Ms, Sir 1. kézirata alapján készült a kiadás. Ez ugyanakkor egy Mózes által 1554-ben Bécsben készített másolat, és azt még nem vizsgálták, hogy Mózes milyen kéziratokat használt ehhez a munkához. A disszertációban mellett érvelek, hogy Mózes az osztrák kéziratot a Vat. Sir. 16-ról másolta.

Végül, de nem utolsósorban a dolgozat a levelezés tartalmát liturgikus forrásként vizsgálja. A levelezés számos töredéket tartalmaz Masius azon kéziratóból, amely a Szent Vazul-anafora szír nyelvű változatát tartalmazta. A Szent Vazul-anafora az egész kereszténység egyik legjelentősebb eucharisztikus imája, amely központi helyet foglal el az antiochiai és az alexandriai liturgikus hagyományban. Évszázadokon át a bizánci és örmény rítus fő liturgiája volt és kulcsszerepet játszott a keleti liturgiák fejlődésében. A keresztény Kelet szinte valamennyi nyelvén - görögül, örményül, szírül, koptul és etiópul - létezik fordítása. A szír kivételével az anafora minden más változatáról megjelent kritikai kiadás vagy legalább egy alapos elemzés. A levelekben talált töredék két dolog lehetőségét vetették fel. Egyrészt Masius elveszett kéziratójának azonosítását egy ma ismert kézírral. Másrészt egy olyan szövegvariáns részleges rekonstruálását, amely meghatározó lesz a miseszöveg kritikai kiadása során. A dolgozat az anafora-fragmentumok számos más kézírral történt összehasonlítása nyomán kimutatta, hogy Masius másolata nem azonosítható egyetlen ma ismert kézírral sem. A tanulmány azt is kiderítette, hogy a Masius kezében tartott kézirat az anafora legkorábbi változatának, az Ms Borg. Sir. 159-nek vagy az Ms. Atchaneh 5/11-nek a másolata volt.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

Publikációk az értekezés témakörében:

Andreas Masius' Copy of the Anaphora of Saint Basil in Light of his Correspondence with Moses of Mardin. In: Ephrem A. Ishac – Thomas Csanády – Theresa Zammit Lupi (szerk.): *Tracing Written Heritage in a Digital Age*. (Wiesbaden: Harrassowitz, 2021) pp. 311–330.

'The Coat of Arms of Moses of Mardin.' *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 22 (2019) pp. 345–393.

'Szír kereszténység és a Biblia.' *Tiszatáj* (2019. május) pp. 72–83.

'Les traductions du *Commentaire sur le Paradis* de Moïse bar Kēpha à la lumière du Mouvement Uniate.' *Parole de l'Orient* 42 (2016) pp. 343–361.

Mōšē bar Kēpha *Paradicsom-kommentárja* és az európai szír tudomány kezdete. In: Kis Anna Flóra – Schönleber Mónika (szerk.): *FARĪQ Tanulmánykötet. A Fiatal Arabisták és Iranisták Konferenciájának előadásai*. (Piliscsaba, 2013) pp. 197–206.

Konferencia-előadások az értekezés témakörében:

Translating Syriac in the 16th century. Andreas Masius' translation of the Syriac Anaphora of St. Basil in the light of his correspondence with Moses of Mardin – Előadás a KU Leuven és a Gent University 'Text and Transmission Joint Research Seminar' sorozatán (Leuven, 2020.02.17.)

Andreas Masius' manuscript of the Anaphora of Saint Basil in light of his correspondence with Moses of Mardin – Előadás a VIII. North American Syriac Symposiumon (Brown University, Providence, 2019.06.16–19.)

Le système de relations d'un chrétien oriental en Europe au XVI^e siècle – Előadás a CISA kutatócsoport *Frontières et émigration* című konferenciáján (Toulouse, 2019.03.28–29.)

Mardini Mózes és Andreas Masius levelezése – Előadás a II. Scriptorium-konferencián (Pannonhalma, 2018.05.07.)

The Syriac Correspondence of Moses of Mardin – Előadás a *Syriac and Its Users in the Early Modern World c. 1500–1750* című szemináriumon (Oxford, 2018.03.15.)

Moses of Mardin and the first printing of the Syriac New Testament – Előadás a XII. Symposium Syriacum kongresszuson (Róma, 2016.08.19-24.)

The translations of Moses bar Kepha's Commentary on the Paradise in the light of the uniate movements – Előadás a III. Symposium Syro-Arabicum konferencián (Kaslik, 2015.02.07.)

Az európai szír tudomány kezdete – Előadás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciáján (Piliscsaba, 2014.06.27.)